

bu araştırma, esasen bir çerçeve çalışmasıdır. Zira kitabın her başlığı ayrı bir doktora veya yüksek lisans çalışmasına konu olacak genişliğe ve detaya sahiptir.” (s. 616). Araştırmada belirlenen hedefin başarıyla gerçekleştirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sahada çalışmalarını sürdüren Özcan Hıdır'ı bu verimli ve yararlı çalışmadan dolayı tebrik ediyor, daha nice faydalı inceleme ve araştırmalara imza atmasını diliyoruz.

Bünyamin Erul

Ruh Üzerine

Aristoteles

Tercüme: Zeki Özcan

İstanbul: Alfa Yayınları, 2000. 227 sayfa.

Modern psikolojinin gelişimine kadar, çağlar boyu Doğu ve Batı dünyasında tanınmış ve etkili olmuş Aristo'nun *De Anima* (Peri Psykhes) adlı bu eseri Fransızca tercümesinden (*De L'Âme*, traduction nouvelle et notes par J. Tricot, Librairie Philosophique, J. Vrin, Paris, 1934) Türkçeye çevrilmiştir. Eser antik çağ filozoflarının ruh anlayışı hakkında bilgi vermesi ve Aristo'nun bilgi teorisini de bünyesinde barındırması bakımından büyük önemi haizdir. Onun ruh/nefs ve güçleri, bedenle ilişkisi vb. konular hakkındaki görüşlerini içeren bu eser çevirene ait bir “Giriş”ten sonra “Birinci Kitap”, “İkinci Kitap” ve “Üçüncü Kitap” adını taşıyan üç bölümden oluşmaktadır. “Birinci Kitap”ta filozof ruhun incelenmesinin önemini, bu konudaki yaygın teorileri ve bu teorilerin gelişimlerini ele almaktadır. Buna ilaveten, Demokritos'un, Pythagorasçılar'ın, Anaksagoras'ın teorileri gibi bazı teorileri de ayrıntıları ile incelemekte ve eleştirmektedir (s. 1-62). Ruhun tanımlanmasına ilişkin fikirleri ise “İkinci Kitap”ta yer almaktadır. Aristo bu bölümde ruhun ilk ve en genel yetilerinden olan bitkisel / besleyici yeti, duyumlama yetisi, duyuların nesnelere, irade/ isteme yetisi ve ruhun en önemli işlevi olarak kabul ettiği akletme yetisinden bahseder. Görme ve görülebilirlik, işitme ve ses, koklama ve koku, tatma ve tat, dokunma ve dokunulabilirlik ve duyuların genel mekanizması gibi meseleler de bölümün diğer konularıdır (s. 63-137). “Üçüncü Kitap”ta ise, ortak duyu ve fonksiyonlarından; düşünce, algılama ve imgelemden; etkin, edilgin ve pratik zekâ türlerinden; hareket ettirici yetiden; hareketin nedenlerinden ve canlı varlığın korunmasında çeşitli duyuların rolünden bahsedilmektedir (s. 139-211). Eser “İndeks”le son bulmaktadır (s. 213-227).

Nefs konusunu tabiat bilimleri içerisinde inceleyen Aristo'nun *De Anima* (*Ruh Üzerine*) adlı eseri, bu konuda yazılan ilk müstakil eserdir. O, ruhu/nefsi bilkuvve ve canlı cismin ilk sureti ve yetkinliği; hayatın beslenme, duyum ve düşünce fiillerinin ilkesi olarak tanımlar. "Bilkuvve ve canlı cismin yetkinliği" olarak tanımladığı ruhu, bir yandan nefis olarak ele alıp onun potansiyel güçlerinden söz ederken aynı zamanda nefsin duyularla olan ilişkisini, cevherin maddeyle olan ilişkisine benzeterек onu bedenın formu olarak kabul eden filozof, nefis konusunu tabiat felsefesi içine çekmektedir. Bu yönüyle eserin Aristo'nun fizik ilmine dair kitapları arasında değerlendirilmesi isabetlidir. Filozofa göre beden kuvve ise, ruh onun fiili ve fonksiyonu, yani kuvve hâlindeki cismin fiil hâline geçmesinin sebebi olup aynı zamanda bir cevher, yani cismin bir mahiyetidir. Ayrıca burada cevher demekle Aristo'nun kastettiği şey, maddenin karşısında bulunan nefsin suret anlamında bir cevher oluşudur. Nefs cisim olmamakla birlikte, cisimden ayrı bir varlık olarak da düşünülemez. O, bu ilişkiyi "Göze nazaran görme ve baltaya nazaran kesme ne ise bedene nazaran da ruh odur" diye açıklar.

Eser, yazılış tarihi göz önünde bulundurulduğunda, ele aldığı konulara ilişkin filozofun vermiş olduğu bilgiler oldukça bilimseldir. O, sadece spekülatif bir ruh felsefesi yapmayıp onun bedendeki tezahürlerini dikkate almakta ve gözlemlere dayanmaktadır. İnsan bedeninin işlevleri, ruhla olan ilişkileri bağlamında ele alınmakta ve Aristo'nun metodu gereği, analiz edilerek olaylar nedensel ilişkileriyle ortaya konulmaktadır. O, ruhu incelerken onu farklı seviyelerdeki varlıklarda bulunan durumuna göre bitkisel, hayvanî ve insanî olarak ya da daha farklı bir tasnifle sırf insandaki hâli göz önünde bulundurularak besleyici, hareket ettirici ve akledici olarak bölümlere ayırır ve her bölüm üzerinde de ayrıntıları ile durur.

Onun ruh konusunda yaptığı bu bölümlenme kendisinden sonra oldukça etkili olmuş, orta çağlar boyunca ve günümüze kadar varlığını korumuştur. İslâm dünyasında felsefe ve tasavvuf alanındaki ruh/nefs öğretileri, temelde bu bölümlenme dikkate alınarak incelenmiş ve nefis konusunda zaman zaman buna orijinal eklemeler de yapılmıştır. İbn Sînâ'nın ruhun beden üzerindeki etkisini kesin ve daha ısrarlı bir şekilde vurgulaması, Aristo'nun tek başlık altında ele aldığı isteme/irade yetisini arzu ve tahrik olarak ikiye ayırması, beş dış duyunun yanına beş de iç duyu eklemesi ve "vehm" doktrini bu bağlamda değerlendirilebilir.

Aristo, ruhun en önemli yetkinliği olarak akletmeyi görür. Aristo'da akletme, zihnin ya da beynin bir etkinliği olarak değil de ruhun bir etkinliği olarak ele alınmaktadır ki bu husus onu bu yönüyle modern zihin anlayışıyla zıt duruma düşürmektedir. Bununla birlikte onun ruh anlayışının tamamıyla spekülâtif bir alana ait olmayıp fizik bilimi içerisinde değerlendirilmekte olduğu hususunu da gözden uzak tutmamalıyız. Eserinde “nâtık nefs” veya “insanî nefs”ten bahsetmeyip sadece bunlara denk düşen akıldan bahseder ve onun bozulmaz bir cevher olduğunu belirtir. Akıl var olduğunda, bedenden etkilenmez ve ilahîdir. Akıl, akli bilgi karşısında kuvve, meleke ve fiildir. Onun meleke hâlinde olması, kuvveden fiile çıkıp tekrar kendi hâline dönmesidir. Akıl gücü mahiyetleri idrak ederken, duyular mahiyetlerin bilinmesine yardımcı olan nitelikleri idrak eder. Ayrıca akledilirleri fiilen bilen akıl, kendi varlığını da bilir. Zira akıl yoluyla bilinen her şeye benzer olarak aklın kendisi de akıl yoluyla bilinir. Aristo'ya göre maddî olmayan realiteler konusunda düşünen (âkıl) ve düşünülen (ma'kûl) özdeştir. Duyumlamanın duyulura özdeş olması gibi kesin bilgi de nesnesine özdeştir. Dolayısıyla Aristo'nun bu kitabı aynı zamanda onun bilgi anlayışıyla da alakalıdır. Farklı bir ruh anlayışına sahip olan ve ruh göçüne inanan hocası Platon, insanın bu dünyaya bilgilerle mücehhez olarak geldiğine, ruh göçüne ve sonuçta da bilginin bir anımsama olduğuna inanırken, Stageirali filozof olan Aristo'da bilgi, duyularla başlar ve bu dünya ile ilgilidir ki bu durum onu hocası Platon'dan ayırması ve metafiziğinin temellendirilmesi bakımından önemlidir. Aristo'nun eserinde kendinden sonra tartışma yaratan diğer karanlık bir konu da “faal akıl” meselesidir. O, akli kuvve ve bilfiil ayırımına dayanarak, edilgin (munfail) ve etkin (faâl) olarak ikiye ayırmaktadır. Edilgin akıl bir güç, bir istidat olup orada şekiller henüz maddeden ayrılmış değildir ve etkin akıl olmaksızın edilgin akıl hiçbir şeyi idrak edemez. Faal akılsa akledilirlerin bilfiil hâlinde bulunduğu akıl olup kavranabilenleri meydana getirir ve bu yönüyle de fâil (etken) sebebe benzer. Dahası, ona göre faal akıl ezeli ve ebedî olup bedenden önce de sonra da vardır. Yine o bedenden de ayrı olup saf, katıksız ve tamdır. Her ne kadar bu özelliklerinden dolayı faal akli “Tanrı” olarak yorumlayanlar olsa da, bu tartışmalı bir meseledir. Daha sonra bu kavram İslâm felsefesinde ruhu'l-emin, mukaddes ruh, Cebrail gibi isimler olarak İslâmî terminolojiye dahil edilmiştir.

Aristo, duyu organlarına ve bilhassa göze büyük bir önem vermektedir. Beş duyunun fonksiyonunu geniş bir şekilde inceleyen Aristo, en umumî ve hayat için en gerekli duyu olarak da dokunma duyusunu görür. O, beş duyu-

nun yanında, altıncı bir duyunun varlığını kabul etmemektedir. Ancak bu beş duyuya bağlı olarak çeşitli nesnelere bir arada algılayabilen “ortak duyum”un varlığından bahseder. Ancak bu ortak duyuya başka herhangi bir organ tahsis etmez. Bu ortak duyuyu diğer bütün duyu organlarımız vasıtasıyla idrak ederiz; yani bu, bir nevi beş duyu organının bir sentezidir .

Eserin çevirisinin ağır bir dili olup anlaşılması son derece güçtür. Her ne kadar Türkçeye çevrilmesi ilim dünyasında takdir edilecek bir durumsa da, eserde yer yer birbirinden kopuk, karmaşık ve birtakım malumat yığınlarına dönüşen kısımlar vardır. Ayrıca mütercim uzun dipnotlarla sık sık metne müdahale etmektedir ki bu da okuyucuda sanki şerhli bir metin okuyormuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır.

Anar Gafarov

Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Prof. Butrus Abu-Manneh

Edited by Itzhak Weismann and Fruma Zachs

London: I. B. Tauris, 2005. 240 pages.

This collection of twelve essays is concerned, in the words of the editors, “with the centre-periphery and state-Islam cleavages during the long nineteenth century of Ottoman attempts at regeneration and reform” (p.3). The volume makes a contribution to the ongoing reassessment to the era, which presents late Ottoman history from an approach of continuum between traditional and modern aspects, instead of a dichotomist understanding. The new emphasis is on the inner processes of change undertaken by a complex society instead of an exaggerated influence of Western actors. I see this substantial shift as a consequence of our *zeitgeist*, which has taught many historians not to see the world from within the cages of actual political settings, like that of the Cold War.

In the opening essay, Ş. Tufan Buzpınar introduces the debate about the caliphate under the last sultans. He identifies two periods of the Ottoman Caliphate and deals with issues concerning the second period, beginning after the Küçük Kaynarca Treaty of 1774. Buzpınar emphasizes the developments that shaped the Ottoman sultans’ modern concepts about the Caliphate, es-